

ΞΑΝΑΖΩΝΤΑΝΕΥΟΥΝ ΟΙ ΠΑΠΥΡΟΙ

Βασίλειος Μανδηλαράς

Πρόσφατα δημιουργήθηκε θόρυβος πολύς στα Μ.Μ.Ε. για την ανακάλυψη νέας μεθόδου ανάγνωσης των παπύρων, των οποίων η γραφή έχει αμαυρωθεί για ποικίλους λόγους και είναι αδύνατο ν' αναγνωσθεί με γυμνό μάτι. Πρόκειται για μέθοδο-τεχνική της πολυφασματικής.

Η τεχνική αυτή με βάση τη χρήση των υπέρυθρων ακτίνων ήταν γνωστή εδώ και αρκετά χρόνια, αλλά τώρα έχει εξελιχθεί, χάρη στη δορυφορική τεχνολογία, με ικανοποιητικά αποτελέσματα στην εμφάνιση ψηφιακών φωτογραφιών. Η μέθοδος, στα πρώτα της στάδια, είχε εφαρμοστεί τόσο στην ανάγνωση των απανθρακωμένων παπύρων του Ηρακλείου (Herculaneum, Ercolano), όπως έχει ανακοινωθεί από τον Steven Booras στο σχετικό περιοδικό *Chronache Ercolanesi*, όσο και στην ανάγνωση του Μενάνδρου στο παλιό χειρόγραφο του Βατικανού, όπως ανακοινώνεται σε επικείμενη δημοσίευση από τον Nigel Wilson στο περιοδικό του Walters Art Museum.

Η εφαρμογή της τεχνικής αυτής για την ανάγνωση παπύρων έγινε από ομάδα τεχνικών από το Young University του Brigham, αρχής γενομένης από το 2002, με πείραμα τους ξεδιπλωμένους τώρα παπύρους του Ηρακλείου που βρίσκονται στη Βοδλειανή βιβλιοθήκη της Οξφόρδης, ιδίως αυτούς που ήταν προβληματικοί στην ανάγνωση λόγω της εκτεταμένης φθοράς από την απανθράκωση, και παπύρους από τη συλλογή της Οξυρύνχου που βρίσκονται στη βιβλιοθήκη Sackler στεγασμένη στο Ασμόλειο Μουσείο, στην Οξφόρδη. Τα αποτελέσματα του πειράματος ανακοίνωσε ο καθηγητής της Παπυρολογίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης κ. Dirk Obbink. Η ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στο PAPY@LISTERV με μέριμνα του Δανού Καθηγητή Adam Jacobsen.

Τα αποτελέσματα του πειράματος είχαν κάποια επιτυχία, όχι ωστόσο την αναμενόμενη θεαματική. Σε κάποιες περιπτώσεις παρουσιάστηκε η δυνατότητα νέων αναγνώσεων ή επιβεβαιώθηκαν αμφίβολες αναγνώσεις (με άλλα λόγια διαγράφηκαν οι στιγμές κάτω από τα αμφίβολα γράμματα στους ήδη εκδεδομένους παπύρους), σε άλλες όμως περιπτώσεις τα προβλήματα της ανάγνωσης παρέμειναν άλυτα λόγω της κακής κατάστασης της επιφάνειας του παπύρου. Ευχάριστο στον πειραματισμό τούτο ήταν το γεγονός ότι παρουσιάστηκαν γράμματα σε παπύρους, όπου δεν φαινόταν

με το γυμνό μάτι πως υπήρχε κάτι γραμμένο πριν. Τούτο είχε αποτέλεσμα να αναγνωριστούν κάποια φιλολογικά αποσπάσματα και να ταυτιστούν κάποια άλλα μη φιλολογικά κείμενα. Η επιτυχία ή μη της ανάγνωσης οφείλεται κατά κύριο λόγο στην κατάσταση της επιφάνειας του παπύρου. Δηλαδή αμαυρωμένη τυχόν επιφάνεια ή απανθρακωμένη ή χρωματισμένη έχει ικανοποιητικά αποτελέσματα, ενώ λασπωμένη ή πληώδης επιφάνεια παρουσιάζει τα γράμματα ελάχιστα ορατά. Παράλληλα η μέθοδος αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε παλιμνηστα χειρόγραφα, σε διαγραμμένες ή καταστραμμένες λέξεις ή αποσυντεθειμένες επιφάνειες, όπου το μελάνι έχει εισχωρήσει βαθιά στη γραμμένη επιφάνεια. Στις περιπτώσεις αυτές μπορεί να προκύψουν καλά αποτελέσματα. Σε περιπτώσεις όμως όπου η επιφάνεια του παπύρου έχει αποπλυθεί, η ανάγνωση είναι δυνατή ελάχιστα. Εξ άλλου χάρη στη λεπτομερειακή φωτογράφιση του βάθους μπορούν να διακριθούν οι διαφορές επιπέδων και αποχρώσεων, ώστε να γίνονται και οι λέξεις διακριτές.

Με τον τρόπο τούτο διαβάστηκε και αναγνωρίστηκε απόσπασμα από πάπυρο του Ηρακλείου στη Βρετανική Βιβλιοθήκη (Λονδίνο), το οποίο περιέχει μέρος του έργου του Επικούρου *Περί φύσεως* και ένα άλλο, επίσης από πάπυρο του Ηρακλείου στη Βοδλειανή Βιβλιοθήκη (Οξφόρδη), το οποίο περιέχει απόσπασμα από το έργο *Περί Έπικούρου* που ανήκει στη σχολή του Φιλοδήμου.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως η νέα τεχνική ανάγνωσης των παπύρων συμβάλλει (ίσως και εντυπωσιακά γίνεται τούτο κάποτε) στη διευκόλυνση της ανάγνωσης, ώστε να είναι δυνατή η ταυτότητα κάποιων κειμένων, και μάλιστα τούτο, σε μερικές περιπτώσεις για πρώτη φορά, αναφορικά με αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Ωστόσο τα μυστήρια δεν φαίνεται πως λύνονται.

Οι παπυρολόγοι δέχτηκαν την είδηση με σκεπτικισμό που εκφράστηκε με απορίες, με συγκρατημένο ενθουσιασμό και κάποτε με ειρωνεία, αν και η λιτή όσο και εμπειριστατωμένη ανακοίνωση του Obbink δεν άφηνε περιθώριο ιδίως για την τελευταία αντίδραση.

Από το άλλο μέρος οι Βρετανοί δημοσιογράφοι εκμεταλλεύτηκαν άκριτα την είδηση, και σε σχετικό δημοσίευμα στην εφημερίδα *Independent* της 17 Απριλίου 2005 μίλησαν για *αποκωδικοποίηση* (sic) των παπύρων, για το *διακοπτήριο του Μυστικού Δείπνου*, για *ξεκλείδωμα των μυστικών των παπυρικών αποσπασμάτων*, για *χιλιάδες χειρόγραφα δυσανάγνωστα που περιέχουν έργα των μεγάλων κλασικών*, για *δεύτερη αναγέννηση*, αφού *τώρα οι επιστήμονες θα εισέλθουν στην terra incognita της κλασικής φιλολογίας*. Συγχρόνως έγινε αναφορά στην τοποθεσία *Οξύρρυγχο* ως πηγή προέλευσης όλων των θησαυρών τούτων.

Το ενθουσιώδες τούτο άρθρο προκάλεσε ρίγη χαράς και εθνικό σκίρτημα σε Έλληνες δημοσιογράφους, οι οποίοι ξεπέρασαν τους Βρετανούς συναδέλφους των σε φαντασία, επινοητικότητα και ασχετοσύνη με άρθρα τους στον ημερήσιο τύπο και ειδήσεις στα κανάλια (ακόμη και στα Κρατικά). Δεν γνωρίζω από πού άντλησαν πληροφορίες ή πού διάβασαν ονόματα και αριθμούς που παρέθεσαν στα ρεπορτάζ τους, αλλά η όλη εικόνα που διαμόρφωσαν οι άνθρωποι αυτοί ήταν πως στερούνται τελείως τις απαραίτητες γνώσεις και, το χειρότερο, δεν έχουν την αίσθηση της σοβαρότητας.

Εκτός από το ότι μετέφρασαν ανεξέλεγκτα όλα τα εντυπωτικά στοιχεία της Βρετανικής εφημερίδας, πρόσθεσαν δικά τους φρικτά, που ξεπερνούν την ανοχή και του πιο καλοπροαίρετου αναγνώστη.

Περιορίστηκαν μόνο στην Οξύρρυγχο, ενώ οι τόποι προέλευσης των παπύρων είναι πολλοί στην Αίγυπτο, όπως το Φαγιούμ, Ηρακλεόπολη, Χιμπέχ, Αντινόπολη, Διόσπολη, Ερμούπολη, Πανόπολη κτλ., όπου ανασκάφτηκαν τοποθεσίες και βρέθηκαν πολλοί πάπυροι, εξ ίσου αξιόλογοι όπως αυτοί από την Οξύρρυγχο.

Αναφέρθηκαν σε 400.000 (sic) αποσπάσματα των κλασικών συγγραφέων, ενώ έχουν δημοσιευτεί μόλις 7.000 (που ανταποκρίνεται σε 200 συγγραφείς) και ο συνολικός αριθμός των φιλολογικών παπύρων δεν ξεπερνά τους 40.000.

Μίλησαν για τη συλλογή παπύρων της Οξυρρύγχου, ενώ έχουμε επίσης αξιόλογες συλλογές, σε αριθμό και ποιότητα, όπως αυτές που υπάρχουν στο Λονδίνο, Γερμανία (Βερολίνο, Χαϊδελβέργη, Βόννη), Κάιρο, Ιταλία (Φλωρεντία, Μιλάνο), Βιέννη, Αμερική (Νέα Υόρκη, Πρίνστον, Μίσιγκαν), Γεωργία (Τιφλίδα) κ.α. Είναι φυσικό πως οι πατυρολόγοι που διαχειρίζονται τις συλλογές αυτές θα επωφεληθούν την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν τη νέα τεχνική.

Επανάλαβαν τους εσφαλμένους όρους *αποκωδικοποίηση*, *αποκρυπτογράφηση*, ενώ απλώς πρόκειται για τεχνική ανάγνωσης. Μάλιστα, τελείως ασυλλόγιστα μίλησαν για *παλίμψηστους παπύρους*, χωρίς να έχουν καταλάβει, ας είναι και επίσημοι συντηρητές χειρογράφων, πως τα παλίμψηστα χειρόγραφα είναι σε ξύλινες επιφάνειες, ή πιο συχνά σε περιγαμινές (δέρματα) και ποτέ σε πάπυρο.

Η όλη παραποίηση του θέματος οφείλεται στο ότι δεν γνωρίζουν την επιστήμη της Πατυρολογίας, και δεν έλαβαν τον κόπο (ίσως το επείγον της ειδησεογραφίας τους ανάγκαζε) να συμβουλευτούν κάποιο σχετικό βιβλίο.

Η πατυρολογία είναι νέα επιστήμη, γεννήθηκε τον 20ό αιώνα και ήταν αποτέλεσμα της ανεύρεσης των παπύρων στην Αίγυπτο σχεδόν

αποκλειστικά. Εκεί το κλίμα (το υπέδαφος μέτριο σε υγρασία και ξηρασία) ευνόησε τη διατήρηση των παπύρων, των γραπτών δηλαδή μηνυμάτων λογοτεχνικών ή μη των αρχαίων χρόνων, σε περίοδο που αρχίζει με την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Αλέξανδρο και τερματίζεται τον 8ο αιώνα μ.Χ., 100 χρόνια δηλαδή μετά την κατάληψη της Αιγύπτου από τους Άραβες.

Οι πάπυροι που βρέθηκαν μέσα σ' αυτή τη χρονική περίοδο ευνόησαν πολλές επιστήμες κυρίως όμως την κλασική φιλολογία, τη νομική, την ιστορία, την αρχαιονομία, τη θρησκευσιολογία, την εβραϊολογία, την επιστήμη της Καινής Διαθήκης και του χριστιανισμού γενικότερα, τη λατινική φιλολογία, τη φιλοσοφία κ.ά. Έτσι σήμερα η στροφή των νέων σπουδαστών προς την παπυρολογία είναι επιτακτική ιδίως γι' αυτούς που θέλουν να συντάξουν διδακτορική διατριβή, γιατί η παπυρολογία παρέχει πλήθος επιλογών ανάλογα με τα διαφέροντα και τις προσωπικές προτιμήσεις. Για τον λόγο τούτο η παπυρολογία διδάσκεται σε όλα τα μεγάλα Πανεπιστήμια και κατ' ευτυχία συγκυρία και στις Φιλοσοφικές Σχολές της Ελλάδας και Κύπρου. Ακόμη διδασκόταν μέχρι το 2000 στο τμήμα Αρχαιονομίας-Βιβλιοθηκονομίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, όπου, μετά ταύτα καταργήθηκε, για ν' αρχίσει πάλι να διδάσκεται από τον ακαδημαϊκό χρόνο 2007, χάρη στην επαινετή πρωτοβουλία διδασκόντων στο Τμήμα Αρχαιονομίας-Βιβλιοθηκονομίας.

Η ιστορία της παπυρολογίας αρχίζει με τις αρχαιολογικές ανασκαφές στο Ηράκλειο στη νότια Ιταλία. Εκεί, το 1752 βρέθηκε σε βάθος 20 μέτρα σε υπόγεια ανασκαφή οικία με βιβλιοθήκη που περιείχε παπύρους απανθρακωμένους από τη λάβα που ξεχύθηκε κατά την τρομερή έκρηξη του Βεζουβίου το 79 μ.Χ. που εξαφάνισε τις παρακείμενες πόλεις Σταβίες, Ηράκλειο και Πομπηία. Οι απανθρακωμένοι αυτοί παπύρινοι κύλινδροι περιείχαν έργα του Επικούρου, του Πολυστράτου, του Φιλοδήμου και άλλων επικούρειων φιλοσόφων.

Κάτω από ανάλογες συνθήκες, δηλαδή χάρη στην προστασία της φωτιάς, έχουμε την ανεύρεση παπύρινου κυλίνδρου σε τυχαία ανακάλυψη τάφου (κατασκευαζόταν δρόμος) στο Δερβένι, 12 χμ. βόρεια της Θεσσαλονίκης. Ο πάπυρος αυτός έχει σημαντική αξία χάρη στην παλαιότητά του (χρονολογείται γύρω στο 350 π.Χ.) και στο περιεχόμενό του (ορφική διδασκαλία). Φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης και είναι υπό την εποπτεία της Φιλοσοφικής Σχολής. Δημοσιεύτηκε στο σύνολό του από υποκλοπή από ξένους παπυρολόγους, και πρόσφατα κανονικά από ομάδα φιλολόγων στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (βλ. βιβλιοκρισία στο παρόν τεύχος του *Τεκμηρίου*, σσ. 237-240).

Η πηγή όμως των παπύρων είναι η Αίγυπτος. Ο πόλεμος του Ναπολέοντα εκεί αποτελεί ορόσημο απαρχής της αιγυπτιολογίας και συνάμα της παπυρολογίας, αφού τον γαλλικό στρατό ακολουθούσαν επιστήμονες (αρχαιολόγοι, γεωλόγοι, γεωμέτρες, ιστορικοί κ.ά.), οι οποίοι συνέταξαν και δημοσίευσαν μια σειρά από εντυπωσιακούς τόμους με τίτλο *Description de l'Égypte*. Η νίκη όμως των Αγγλων μετέτρεψε τη γαλλική εικόνα της Αιγύπτου σε αγγλική. Έτσι αρχαιολογικά ευρήματα μεταφέρθηκαν στο Λονδίνο, ενώ ο αρχικός τους προορισμός ήταν το Παρίσι. Μεταξύ τούτων είναι η περίφημη τρίγλωσση στήλη της Ροζέτας, που βοήθησε αποτελεσματικά στην αποκρυπτογράφηση της ιερογλυφικής (αιγυπτιακής) γλώσσας.

Αξιόλογοι πάπυροι τότε μεταφέρθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο: του Ομήρου (*Ω Ιλιάδας*), του Υπερείδη, ενώ ένα ενδιαφέρον “παρθένιο” του Αλκιάνα πρόλαβαν να μεταφέρουν οι Γάλλοι στο Λούβρο.

Στις ανευρέσεις παπύρων κατά τον 19ο αι. συγκαταλέγονται: Χριστιανικοί πάπυροι της συλλογής Chester Beatty, ένας κύλινδρος του Υπερείδη, ο κύλινδρος της *Ἀθηναίων Πολιτείας* του Αριστοτέλη ο πάπυρος που περιέχει ολόκληρο σχεδόν τον *Περὶ Εἰρήνης* λόγο του Ισοκράτη και ο κύλινδρος του Ηρώνδα, τα περισσότερα κείμενα άγνωστα από τη χειρόγραφη παράδοση. Οι ανακαλύψεις αυτές γίνονται συγκεκριμένα το έτος 1891 που θεωρείται *annus mirabilis* και η παπυρολογία τότε αναγνωρίζεται και επιβάλλεται ως ειδικός κλάδος των κλασικών σπουδών. Αλλάζουν αμέσως οι στόχοι της κλασικής φιλολογίας, γιατί οι πάπυροι προσφέρουν νέο υλικό για μελέτη και έρευνα, που δεν έχει ακόμη και σήμερα εξαντληθεί. Σήμερα υπολογίζεται πως ένας φιλολογικός πάπυρος εκδίδεται κάθε 10 μέρες και πως οι εκδιδόμενοι πάπυροι είναι λιγότεροι από αυτούς που ανευρίσκονται. Τούτο δείχνει σαφώς τη μακροήμερευση που προοιωνίζεται της παπυρολογίας.

Η παπυρολογία στέρωσε κυρίως σε δύο χώρες: στην Αγγλία κατ' αρχή, χάρη στην πολυετή εκστρατεία των “πατέρων” της παπυρολογίας B. P. Grenfell και A. S. Hunt, που ξεκίνησαν ανασκαφές στην αρχαία τοποθεσία *Οξύρρονηχο* (κοντά στο σημερινό Bahnasa), και στη Γερμανία από το άλλο μέρος, χάρη στις εκδόσεις των παπύρων από τους U. Wilcken και P. Viereck, που ανέσκαψαν στην Ηρακλεόπολη και Αβουσίρ αντίστοιχα.

Με τις πρώτες αυτές ανασκαφές ήλθαν στο φως (ή τουλάχιστον επιλέγησαν από το πλήθος των σπαραγμάτων) αξιόλογα κείμενα, όπως τα *Λόγια του Ἰησοῦ* (απόκρυφο Ευαγγέλιο του Θωμά), απόσπασμα από το *Κατὰ Ματθαῖον* Ευαγγέλιο (αμφότερα χρονολογούμενα γύρω στα 200 μ.Χ.). Επίσης βρέθηκαν *Παιᾶνες* του Πινδάρου, αποσπάσματα της Σαπφώς, που έδωσαν τη δυνατότητα να διαμορφωθεί η ορθή εικόνα της με-

γάλης, αλλά παρεξηγημένης, Λεσβίας ποιήτριας, λυρικά ποιήματα του Αλκαίου, αποσπάσματα από δραματικά έργα που είχαν σχεδόν απολησμονηθεί: του Αισχύλου *Αίτναϊαι*, *Δικτυουλοί*, *Γλαῦκος Πόντιος*, *Μυρμιδόνες*, *Προμηθεὺς Πυρφόρος*, του Σοφοκλή *Ίχνευταί*, *Εὐρύπυλος*, *Ίναχος*, του Ευριπίδη *Υψιπύλη*, *Θησεύς* κ.ά. Στην ελληνιστική ποίηση καταλέγονται οι *μελίμβοι* του Κερκίδα, αποσπάσματα του Καλλιμάχου κ.ά.

Τα δώρα της παπυρολογίας πρόσφερε κατά κύριο λόγο η Οξύρρυγχος. Ωστόσο και άλλοι τόποι στην Αίγυπτο αποδείχτηκαν πλούσιοι σε λαμπρά ευρήματα. Στην Αφροδιτόπολη βρέθηκε ο περίφημος παπύρινος κύλινδρος του Μενάνδρου, Στη Βούσιρη (σημερινό Αβουσίρ) το λυρικό τραγούδι *Πέρσαι* του Τιμοθέου κτλ.

Οι πάπυροι βρέθηκαν κυρίως με τις ανασκαφές στα ερείπια των αρχαίων πόλεων, και συγκεκριμένα σε ερειπωμένα σπίτια. Παράλληλα ανακαλύφθηκαν πάπυροι στους σωρούς των απορριμμάτων, τις χωματερές, των οποίων το ύψος μπορούσε να φτάσει κάποτε μέχρι τα είκοσι μέτρα.

Είναι γεγονός πως οι πάπυροι αυτοί έχουν συνδράμει στην επίλυση ορισμένων φιλολογικών προβλημάτων αναφορικά με την παράδοση του κειμένου των αρχαίων συγγραφέων, χωρίς ν' αρνηθούμε το γεγονός πως έχουν δημιουργήσει επιπρόσθετα προβλήματα. Τούτο δεν είναι αρνητικό στοιχείο, αντίθετα μαρτυρεί το ενδιαφέρον που προκύπτει και τα περιθώρια έρευνας που ευρύνονται. Η τελική λύση ως προς τη μορφή του αρχέτυπου κειμένου δεν έχει ακόμη δοθεί. Πάντα μια νέα ανακάλυψη ή μία νέα ανάγνωση ενδέχεται να επιφυλάσσει εκπλήξεις.

Η προσφορά των παπύρων δεν περιορίζεται στη συμβολή τους στην κλασική φιλολογία ή τη νομική επιστήμη ή την αρχαιονομία. Παράλληλα, και σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, ίσως δέκα φορές περισσότερο, οι πάπυροι προσφέρουν πολύπλευρη συμβολή στην έρευνα του ιδιωτικού και κοινωνικού κόσμου χάρη στην πλούσια ποικιλία του περιεχομένου των ιδιωτικών εγγράφων και αρχείων. Πράγματι η περίοδος των παπύρων είναι η μόνη μέσα σε ολόκληρη την παγκόσμια ιστορία, όπου διαφωτίζεται η προσωπική ζωή με κάθε λεπτομέρεια σε όλες τις φάσεις της. Ακόμη, χάρη στα έγγραφα αυτά, τους μη φιλολογικούς δηλαδή παπύρους, ξεδιπλώνεται μπροστά μας όχι μόνον η οικονομική και πολιτική μορφή της ιστορίας, αλλά κι αυτή η πολιτική ιστορία ενίοτε διασαφηνίζεται με τεκμήρια πρώτης γενιάς.

Θέματα όπως η γαιοκτησία, η καλλιέργεια των αγρών, η οργάνωση και ανάπτυξη του εμπορίου και της χειροτεχνίας, οι διακυμάνσεις των τιμών, η εκπαίδευση κ.ά. καλύπτονται με άφθονο και πλούσιο υλικό. Τα φαινόμενα τούτα δεν έχουν απλώς τοπικό χαρακτήρα, γιατί συνέπεσε τα παπυρικά ευρήματα να προέρχονται από μίαν ορισμένη περιοχή, αλλά ευρύτερο, που πολλές φορές καλύπτει ολόκληρο το Κράτος.

Η μελέτη της ιδιωτικής ζωής, του λαϊκού πολιτισμού, των θρησκευτικών ιδεών και τάσεων των ηθών και εθίμων γίνεται άνετα μέσω των ιδιωτικών εγγράφων. Οι ποικίλες επιστολές αποτελούν τα ωραιότερα δείγματα της προσωπικότητας των επιστολογράφων, και συνάμα των παραληπτών.

Η ποικιλία αυτή του περιεχομένου των παπύρων δείχνει απερίφραστα τη συμβολή της Παπυρολογίας στο να καταλάβουμε καλύτερα τη σημασία του αρχαίου κόσμου.

